

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA SANOAT ISHLAB
CHIQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING USTUVOR
YO‘NALISHLARI**

Amirov Zubaydulla Toir o‘g‘li

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes subyektlarida sanoat ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy asoslari hamda ustuvor yo‘nalishlari tadqiq etilgan. Ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sir etuvchi texnologik, moliyaviy, tashkiliy, institutsional va bozor omillari tizimlashtirilib, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni raqamlashtirish, kooperatsiyani rivojlantirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, mahsulot sifatini boshqarish hamda eksport salohiyatini kuchaytirishga doir takliflar ishlab chiqilgan. Kichik sanoat korxonalari samaradorligini kompleks baholash uchun integral ko‘rsatkichlar tizimi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, sanoat ishlab chiqarishi, ishlab chiqarish samaradorligi, mehnat unumdorligi, resurs tejamkorlik, raqamlashtirish, kooperatsiya, innovatsiya, eksport, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash.

Аннотация. В статье исследованы теоретико-методические основы и приоритетные направления повышения эффективности промышленного производства в субъектах малого бизнеса. Систематизированы технологические, финансовые, организационные, институциональные и рыночные факторы эффективности. Разработаны предложения по внедрению ресурсосберегающих технологий, цифровизации производства, развитию кооперации, диверсификации источников финансирования, управлению качеством продукции и

укреплению экспортного потенциала. Предложена система интегральных показателей комплексной оценки эффективности малых промышленных предприятий.

Ключевые слова: малый бизнес, промышленное производство, эффективность производства, производительность труда, ресурсосбережение, цифровизация, кооперация, инновации, экспорт, финансовая поддержка.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations and priority areas for improving industrial production efficiency in small business entities. Technological, financial, organizational, institutional, and market factors are systematized. Proposals are developed for introducing resource-saving technologies, digitalizing production, expanding industrial cooperation, diversifying financing sources, improving product quality management, and strengthening export potential. An integrated indicator system is proposed for a comprehensive assessment of the efficiency of small industrial enterprises.

Keywords: small business, industrial production, production efficiency, labor productivity, resource saving, digitalization, cooperation, innovation, export, financial support.

Kirish

Kichik biznes subyektlari iqtisodiyotning moslashuvchan, tashabbuskor va yangi bozor talablariga tez javob bera oladigan qatlami sifatida sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish, hududiy sanoat salohiyatidan foydalanish hamda mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlashda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, yirik korxonalar bilan kooperatsiya, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish, tayyor mahsulot ulushini oshirish va kichik hajmli innovatsion loyihalarni amalga oshirishda kichik sanoat korxonalarining imkoniyatlari yuqori hisoblanadi.

Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarida asosiy fondlarning ma'naviy va jismoniy eskirishi, kredit resurslarining qimmatligi, aylanma mablag'lar yetishmasligi, zamonaviy boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish darajasining pastligi, energiya va materiallar sarfining yuqoriligi hamda mahsulotni ichki va tashqi bozorlarga olib chiqishdagi qiyinchiliklar ishlab chiqarish samaradorligini cheklab kelmoqda. Mazkur holat samaradorlikni oshirish masalasini alohida chora-tadbirlar yig'indisi emas, balki texnologik yangilanish, moliyaviy barqarorlik, raqamli boshqaruv, kooperatsiya va bozor strategiyasini birlashtiruvchi kompleks mexanizm sifatida ko'rib chiqishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 923,5 trln so'mlik yalpi qo'shilgan qiymat yaratilgan. 2026-yil yanvar-mart oylarida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 194,8 trln so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilib, ularning jami sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 27,5 foizni tashkil etgan, o'sish sur'ati esa 2025-yilning mos davriga nisbatan 118,2 foiz bo'lgan [1; 2]. Ushbu natijalar kichik biznesning sanoatdagi o'rni mustahkamlanayotganini ko'rsatsa-da, ishlab chiqarish hajmining o'sishi doimo resurslardan foydalanish samaradorligi, mehnat unumdorligi va mahsulot rentabelligi oshganini anglatmaydi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi

Iqtisodiy adabiyotlarda ishlab chiqarish samaradorligi ishlab chiqarish natijasi bilan sarflangan resurslar o'rtasidagi nisbatni ifodalovchi umumlashtiruvchi iqtisodiy kategoriya sifatida talqin qilinadi. Klassik yondashuvda samaradorlik mehnat unumdorligi, fond qaytimi, material sig'imi va rentabellik ko'rsatkichlari orqali baholanadi. Zamonaviy yondashuvlarda esa mazkur mezonlar mahsulot sifati, innovatsion faollik, energiya samaradorligi, raqamlashtirish darajasi, yetkazib berish zanjiri barqarorligi va bozorga chiqish tezligi bilan to'ldiriladi.

Kichik sanoat korxonalarida samaradorlikni baholashning o'ziga xosligi shundaki, ularning resurs bazasi cheklangan, ishlab chiqarish ko'lami nisbatan kichik va bozor xatarlariga sezgirligi yuqori bo'ladi. Shu sababli samaradorlikning o'sishi ko'pincha yirik kapital qo'yilmalardan ko'ra, mavjud quvvatlardan foydalanish darajasini oshirish, texnologik jarayonlarni qayta tashkil etish, xarajatlarni aniqlik bilan hisobga olish, kooperatsion buyurtmalarni ko'paytirish va raqamli vositalarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali ta'minlanadi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy va omilli tahlil, statistik guruhlash, induksiya va deduksiya, ekspert baholash hamda konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari, kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga oid normativ-huquqiy hujjatlar hamda ishlab chiqarish menejmenti bo'yicha ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

Tahlil va natijalar

Kichik biznes subyektlarida sanoat ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni ichki va tashqi guruhlariga ajratish mumkin. Ichki omillarga texnologik jihozlanish, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish, xodimlar malakasi, tannarx boshqaruvi, sifat nazorati va korporativ boshqaruv kiradi. Tashqi omillar esa kredit bozori, xomashyo narxlari, logistika, standartlashtirish talablari, soliq va bojxona sharoitlari, hududiy infratuzilma hamda bozor talabi bilan belgilanadi.

1-jadval. Kichik sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Omillar guruhi	Asosiy elementlar	Samaradorlikka ta'siri	Boshqaruv choralari
---------------------------	--------------------------	-----------------------------------	--------------------------------

ilmiy –amaliy anjuman

Texnologik	Uskunalar holati, avtomatlashtirish, energiya samaradorligi	Unumdorlik, brak va ishlab chiqarish tannarxini belgilaydi	Modernizatsiya, texnik audit, profilaktik xizmat
Moliyaviy	Aylanma mablag‘, kredit qiymati, likvidlik	Ishlab chiqarish uzluksizligi va investitsiya imkoniyatiga ta’sir qiladi	Pul oqimini rejalashtirish, manbalarni diversifikatsiya qilish
Tashkiliy	Mehnat taqsimoti, jarayonlar, boshqaruv sifati	Yo‘qotishlar va buyurtma bajarish muddatini belgilaydi	Lean yondashuvi, KPI, jarayonlarni standartlashtirish
Bozor	Talab, raqobat, narx, eksport imkoniyati	Sotuv hajmi va rentabellikka ta’sir qiladi	Marketing tahlili, mahsulot portfelini yangilash
Institutsional	Sertifikatlash, ruxsatlar, davlat dasturlari	Tranzaksiya xarajati va bozorga kirish sharoitini belgilaydi	Standartlarga moslashuv, davlat ko‘magidan foydalanish
Kadrlar	Malaka, motivatsiya, mehnat intizomi	Mehnat unumdorligi va sifatni belgilaydi	Qayta tayyorlash, rag‘batlantirish, ustoz-shogird tizimi

Manba: muallif ishlanmasi.

Samaradorlikni oshirishning birinchi ustuvor yo‘nalishi texnologik modernizatsiya va resurs tejamkor ishlab chiqarishni joriy etishdan iborat. Kichik korxonalarda barcha uskunalarni bir vaqtning o‘zida almashtirish moliyaviy jihatdan qiyin bo‘lgani sababli modernizatsiya ishlab chiqarishdagi “tor joylar”ni aniqlash asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Dastlab eng ko‘p energiya sarflaydigan, brak hosil qiladigan yoki ishlab chiqarish siklini sekinlashtiradigan jarayonlar yangilanadi. Bunda uskunani

sotib olishdan tashqari lizing, servis shartnomasi, uskunani ijaraga olish va kooperatsion foydalanish kabi mexanizmlar ham muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi yoʻnalish ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishdir. Kichik korxonalar uchun qimmat va murakkab axborot tizimlarini birdaniga joriy etish shart emas. Ombor hisobi, buyurtmalarni boshqarish, tannarx kalkulyatsiyasi, sotuvlar, debitorlik qarzi va uskunalarining yuklanishi boʻyicha bulutli yechimlardan foydalanish ham sezilarli natija beradi. Raqamlashtirish boshqaruv qarorlarining tezligi va aniqligini oshirib, yashirin yoʻqotishlarni aniqlashga yordam beradi.

Uchinchi ustuvor yoʻnalish yirik korxonalar, sanoat klasterlari va hududiy kichik sanoat zonalari bilan kooperatsiyani rivojlantirish hisoblanadi. Kooperatsiya kichik korxonaga barqaror buyurtma, texnik talablar, sifat standartlari va bozor kafolatini taqdim etadi. Yirik korxona esa mahalliy yetkazib beruvchilar hisobiga logistika xarajatlarini kamaytiradi va taʼminot zanjirini barqarorlashtiradi. Biroq kooperatsiyaning samarasi kichik korxonaning mahsulot sifati, yetkazib berish intizomi va ishlab chiqarish quvvatining buyurtmaga mosligiga bogʻliq.

2-jadval. Sanoat ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning ustuvor yoʻnalishlari

Ustuvor yoʻnalish	Amalga oshirish vositalari	Asosiy koʻrsatkich	Kutilayotgan natija	Ehtimoliy cheklov
Texnologik modernizatsiya	Lizing, energiya auditi, uskunalarni bosqichma- bosqich yangilash	Fond qaytimi, energiya sigʻimi	Tannarx va brak kamayishi	Moliyalashtirish yetishmasligi

Raqamlashtirish	ERP/CRM modullari, elektron ombor, raqamli kalkulyatsiya	Buyurtma sikli, zaxira aylanishi	Tezkor va aniq boshqaruv	Raqamli kompetensiya pastligi
Kooperatsiya	Klaster, sanoat zonasi, yirik korxona buyurtmalari	Kooperatsion sotuv ulushi	Barqaror buyurtma va yuklanish	Sifat standartlariga moslashuv
Moliyaviy barqarorlik	Kredit, kafillik, ulushli moliya, faktoring	Likvidlik, qarz yuki	Aylanma mablag‘ uzluksizligi	Kredit qiymati va garov
Sifat va standartlar	ISO, laboratoriya nazorati, sertifikatlash	Brak darajasi, qaytarilgan mahsulot	Raqobatbardoshlik va eksport	Sertifikatlash xarajatlari
Eksport va marketing	Bozor segmentatsiyasi, elektron savdo, distribyutorlik	Eksport ulushi, marja	Sotuv bozori kengayishi	Logistika va tashqi standartlar

Manba: muallif ishlanmasi.

To‘rtinchi yo‘nalish moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-martdagi PF-50-son Farmonida 2025-yilda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish uchun 120 trln so‘m, jumladan, tadbirkorlik dasturlari doirasida 22 trln so‘m kredit mablag‘lari ajratilishi belgilangan [3]. Biroq kredit hajmining oshishi o‘z-o‘zidan ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlamaydi. Korxonalar kreditni qaysi aktivga, qanday qaytim bilan va qaysi muddatga yo‘naltirishini investitsion hisob-kitoblar asosida belgilashi zarur.

Beshinchi yo‘nalish mahsulot sifati va standartlashtirish tizimini kuchaytirishdir. Ichki bozorda ham, eksportda ham kichik korxonaning barqaror raqobat ustunligi faqat arzon narx bilan emas, mahsulotning bir xil sifatda takror ishlab chiqarilishi, texnik hujjatlar, sertifikatlar va yetkazib berish intizomi bilan belgilanadi. Shu sababli sifat nazorati yakuniy mahsulotni tekshirish bilan cheklanmasdan, xomashyo qabul qilishdan tortib texnologik jarayonning har bir bosqichigacha joriy etilishi lozim.

Oltinchi yo‘nalish eksport salohiyatini rivojlantirish va mahsulot portfelini diversifikatsiya qilishdir. Kichik sanoat korxonalari tashqi bozorga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqishda marketing, sertifikatlash va logistika xarajatlariga duch keladi. Bunday sharoitda eksport kooperatsiyasi, savdo uylari, yirik eksportyorlar zanjiriga qo‘shilish va elektron savdo kanallaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

3-jadval. Kichik sanoat korxonasi samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Hisoblash mazmuni	Ijobiy dinamika	Boshqaruv talqini
Mehnat unumdorligi	Mahsulot hajmi / xodimlar soni	O‘shishi	Mehnat va texnologiya samaradorligi oshgan
Fond qaytimi	Mahsulot hajmi / asosiy fondlar qiymati	O‘shishi	Uskunalaridan foydalanish yaxshilangan
Material sig‘imi	Material xarajatlari / mahsulot hajmi	Kamayishi	Resurs tejamkorlik kuchaygan
Energiya sig‘imi	Energiya xarajati / mahsulot hajmi	Kamayishi	Energiya samaradorligi oshgan
Mahsulot rentabelligi	Foyda / tannarx × 100	O‘shishi	Ishlab chiqarish iqtisodiy qaytimi ortgan

ilmiy –amaliy anjuman

Quvvatdan foydalanish	Amaldagi ishlab chiqarish / loyiha quvvati $\times 100$	O'sishi	Bo'sh quvvatlar kamaygan
Brak darajasi	Brak mahsulot / jami mahsulot $\times 100$	Kamayishi	Sifat boshqaruvi yaxshilangan
Zaxiralar aylanishi	Sotilgan mahsulot tannarxi / o'rtacha zaxira	Tezlashishi	Aylanma mablag'lardan foydalanish yaxshilangan

Manba: muallif ishlanmasi.

Taklif etilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm

Kichik biznes subyektlarida sanoat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni diagnostika, maqsadlarni belgilash, resurslarni safarbar etish, ustuvor loyihalarni amalga oshirish, monitoring va qayta aloqa bosqichlarida tashkil etish taklif etiladi. Diagnostika bosqichida texnologik yo'qotishlar, mahsulot tannarxi, uskunalar yuklanishi, zaxiralar, sotuv va pul oqimi tahlil qilinadi. Keyin korxona uchun o'lchanadigan maqsadlar, masalan, material sig'imini 8 foizga kamaytirish, mehnat unumdorligini 12 foizga oshirish yoki brak darajasini 2 foiz punktga qisqartirish kabi vazifalar belgilanadi.

Resurslarni safarbar etish bosqichida ichki jamg'arma, bank krediti, lizing, kafillik, faktoring, grant va kooperatsion sherik mablag'lari kombinatsiyasi shakllantiriladi. Amalga oshirish bosqichida esa yuqori iqtisodiy qaytim beradigan loyihalar ustuvorlashtiriladi. Monitoringda faqat ishlab chiqarish hajmi emas, balki xarajat, unumdorlik, sifat, aylanma mablag' va buyurtma bajarish muddati bo'yicha KPilar muntazam kuzatib boriladi.

4-jadval. Samaradorlikni oshirish mexanizmini amalga oshirish bosqichlari

ilmiy –amaliy anjuman

Bosqich	Asosiy vazifa	Vositalar	Mas’ul subyekt	Natija
1. Diagnostika	Yo‘qotish va zaxiralarni aniqlash	Texnik audit, tannarx tahlili, SWOT	Rahbar, texnolog, moliyachi	Muammolar xaritasi
2. Maqsadlash	Aniq samaradorlik mezonlarini belgilash	KPI, benchmark, reja-fakt	Rahbariyat	O‘lchanadigan maqsadlar
3. Resurslashtirish	Moliyaviy va kadr resurslarini shakllantirish	Kredit, lizing, trening, kooperatsiya	Moliya va HR	Resurs paketi
4. Amalga oshirish	Modernizatsiya va jarayonlarni takomillashtirish	Lean, raqamlashtirish, standartlash	Loyiha guruhi	Xarajat va muddat qisqarishi
5. Monitoring	Natijalarni baholash va tuzatish	Dashboard, ichki audit, post-tahlil	Rahbariyat, nazorat	Barqaror samaradorlik o‘shishi

Manba: muallif ishlanmasi.

Korxona miqyosida umumiy samaradorlikni baholash uchun integral indeksdan foydalanish maqsadga muvofiq. Taklif etilayotgan indeks quyidagi ko‘rinishga ega: $ISI = 0,20MUn + 0,15FQ + 0,15MS + 0,15ES + 0,20MR + 0,15QA$. Bu yerda MUn — mehnat unumdorligi indeksi; FQ — fond qaytimi indeksi; MS — material sig‘imining teskari indeksi; ES — energiya sig‘imining teskari indeksi; MR — mahsulot rentabelligi indeksi; QA — quvvatdan foydalanish indeksi. Har bir ko‘rsatkich 0 dan 1 gacha normallashtiriladi. Indeksning 0,80 dan yuqori qiymati yuqori, 0,60-0,79 oralig‘i barqaror, 0,40-0,59 oralig‘i o‘rta, 0,40 dan past qiymati esa past samaradorlik darajasini anglatadi.

Mazkur indeksning afzalligi ishlab chiqarish natijasini bitta moliyaviy ko'rsatkich bilan emas, resurs, texnologiya, mehnat va rentabellikning o'zaro bog'liq tizimi orqali baholash imkonini berishidadir. Biroq vazn koeffitsiyentlari tarmoq xususiyatlari va korxona strategiyasidan kelib chiqib ekspert baholash yoki AHP usuli orqali aniqlashtirilishi zarur.

Xulosa va takliflar

Kichik biznes subyektlarida sanoat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish iqtisodiy o'sishning miqdoriy ko'rsatkichlarini yaxshilash bilan cheklanmaydi. U mehnat unumdorligi, fond qaytimi, resurs tejamkorlik, mahsulot sifati, ishlab chiqarish barqarorligi va bozor raqobatbardoshligini bir vaqtda oshirishni nazarda tutadi. Shu sababli samaradorlikni boshqarish texnologik, moliyaviy, tashkiliy va bozor mexanizmlarini yagona tizimga birlashtirishi lozim.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, kichik sanoat korxonalari uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar asoslandi: ishlab chiqarishdagi "tor joylar"ni bartaraf etishga qaratilgan bosqichma-bosqich modernizatsiya; resurs va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish; ombor, tannarx, buyurtma va pul oqimlarini raqamlashtirish; yirik korxonalar va sanoat klasterlari bilan kooperatsiyani kengaytirish; kredit, lizing, faktoring va kafillik mexanizmlarini uyg'unlashtirish; sifat boshqaruvi va sertifikatlash tizimini kuchaytirish; eksport kanallari va mahsulot portfelini diversifikatsiya qilish.

Amaliy jihatdan har bir kichik sanoat korxonasida samaradorlik diagnostikasi o'tkazilib, 5-7 ta asosiy KPI bo'yicha yillik maqsadli parametrlar belgilanishi, modernizatsiya loyihalari iqtisodiy qaytim asosida saralanishi va natijalar raqamli monitoring orqali nazorat qilinishi zarur. Taklif etilgan integral indeks korxonalarning samaradorlik darajasini qiyoslash, zaif bo'g'inlarni aniqlash va resurslarni ustuvor yo'nalishlarga taqsimlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko‘rsatkichlari (2025-yil yanvar-dekabr). Toshkent, 2026.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko‘rsatkichlari (2026-yil yanvar-mart). Toshkent, 2026.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-martdagi “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-50-son Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-noyabrdagi “Kichik va o‘rta biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-193-son Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-sentabrdagi “Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-306-son Qarori.
6. Karimova I. Qurilish sohasida investitsion faoliyatni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari //MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT. – 2025. – T. 3. – №. 4.
7. Drucker P.F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. New York: Harper & Row, 1973.
8. Karimov I. UY-JOY QURILISHIDA ESKROU MEXANIZMLARINI JORIY ETISH ORQALI INVESTITSION XAVFSIZLIK VA MOLIYAVIY SHAFFOFLIKNI TA’MINLASH //MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT. – 2026. – T. 4. – №. 3.
9. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.
10. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard. Boston: Harvard Business School Press, 1996.

11. Womack J.P., Jones D.T. Lean Thinking. New York: Simon & Schuster, 2003.

12. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023.